

BEVEZETŐ

1945. június 26-án Szombathelyi Ferenc nyugállományú vezérezredest, a magyar királyi Honvéd Vezérkar volt főnökét, a bajorországi Triftern nevű községben az amerikai katonai hatóságok háborús bűnösökkel foglalkozó részlege őrizetbe vette. Még letartóztatása előtt Szombathelyi Ferenc egy magyar nyelvű „védőiratot” szerkesztett, amelynek egyik példányát átolvasás és tanulmányozás céljából később átadta a szintén letartóztatott Nagy Vilmos nyugállományú vezérezredesnek, volt honvédelmi miniszternek.¹

A „védőirat” – melyet magyarországi kiadásban tíz évvel az Egyesült Államokban történt megjelentetése után teszünk közzé – Szombathelyi Ferencnek a Honvéd Vezérkar élén eltöltött éveiről, akkori cselekedeteiről, különböző kérdésekben elfoglalt álláspontjáról ad számot. Ez a „védőirat” nyilván bizonyossággal kívánt szolgálni ahhoz is, hogy szerzője igazolja: nem háborús bűnös. A magyar, illetve a jugoszláv népbíróságok másként vélekedtek 1945–1946-ban, hogy joggal-e, azt döntse el majd a tisztelt olvasó!

Szombathelyi Ferenc életének alig hatvan esztendeje sok mindent felölelt. Benne foglaltatott az első világháború, az azt követő forradalmak és ellenforradalmak, a megcsonkított ország vergődése, majd talpra állása, a visszacsatolások, a keserű háborús veszteségek, majd a bukás és a megtorlás.

De vajon milyen utat járt be Szombathelyi Ferenc, amíg eljutott a második világháború éveiben a Magyarországon elérhető legmagasabb katonai beosztásig, vagyis a Honvéd Vezérkar főnöke lett.

A győr-belvárosi római katolikus plébániahivatalban őrzött Kereszteltek anyakönyve szerint² Knausz Ferenc római katolikus cipész és felesége, Szombathelyi Anna római katolikus szülőktől, kik Győr-Belváros, Káposztás köz 3. szám alatti lakosok, 1887. május 17-én született Ferenc, kinek neje férfi és törvényes, 1887. május 22-én kereszteltetett meg.

A fiatal Knausz Ferenc gyermekkoráról, életének első másfél évtizedéről szinte semmit sem tudunk. Feltételezhetjük, hogy a kispolgári-kisiparosi életszínvonalon élő család igyekezett az éles eszű gyermeket taníttatni. A középiskola (gimnázium?) vagy a polgári iskola első négy osztályának elvégzése után, bizonyára nem kis mértékben az ingyenes taníttatás lehetőségét is figyelembe véve, a tizenöt éves Knausz Ferenc 1902 őszétől a pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola növendéke lett. Négy Pécssett töltött év után, 1906. augusztus 18-án, 1906. szeptember 1-jei ranggal, 27. rangszámmal avatták hadapród tiszthelyettessé és osztották be szolgálattételre a nyitrai 14. honvéd gyalogezredhez.

Az ezrednél mintegy öt esztendő telt el. Előbb századszolgálatot teljesített és lépett elő 1907. november 1-jén hadnaggyá, majd rövid ideig ezred műszaki tiszti beosztásban szolgált. Ismét századszolgálat következett, majd egy nagyobb változás, 1910. október 1-jével Budapestre, a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamra vezényelték Knausz Ferenc hadnagyot. E tanfolyam elsődleges célja a bécsi Hadiiskolára kerülő honvédtisztek felkészítése volt.

A fiatal hadnagy, alig huszonnégy évesen, 1911. augusztus 31-én „igen jó” minősítéssel fejezte be a tanfolyamot, hogy egy hónap múlva a császárvárosban megkezdje tanulmányait a cs. és kir. Hadiiskolán, s ezzel elinduljon egy várhatóan magasba ívelő katonai pályán.

Bécsben három év kemény tanulás várt a vezérkari testületbe kizemeltekre, az oda törekvőkre. A bécsi Kriegsarchivban fellelhető iratok³ tanúsága szerint Knausz Ferenc hadnagy, illetve 1912. november 1-jétől már főhadnagy jól tanult. A Hadiiskolát „jó” eredménnyel zárta, és előjárói megítélése szerint a vezérkarhoz „igen jó”.

A Bécsben eltöltött évek után szolgálatát 1914-ben, a temesvári VII. hadtestnél kezdte meg. Alig néhány hét után kitört az első világháború. Knausz Ferenc összesen 33 hónapot töltött a harctereken, 1915. július 1-jétől már vezérkari századosi rendfokozatban, 1916. és 1917-ben az erdélyi arcvonalon harcolt a 39. honvédhadosztály vezérkari tisztjeként, majd a Honvédelmi Minisztériumba került. 1918-ban a Honvédelmi Minisztérium 1. osztályán beosztott tiszt. Ekkor már több magas kitüntetés birtokosa, így a 3. osztályú Katonai Érdemkereszté hadidíszítménnyel, a kardokkal, az ezüst és bronz katonai érdeméremé a kardokkal (később megkapta a 3. osztályú Vaskoronarendet hadidíszítménnyel, a kardokkal).

Az őszirózsás forradalom, az 1918. október 30–31-i események a Honvédelmi Minisztériumban találják a fiatal vezérkari tisztet. Nem tudjuk, miként fogadta, élte meg a változásokat. Valószínűleg nem fordult a politika felé, de a szolgálatot vállalta, csakúgy, mint később, 1919-ben a Vörös Hadseregben – annyi más későbbi tábornok- és tisztársához hasonlóan.⁴

A Vörös Hadsereg főparancsnokságának hírszerző és kémelhárító osztályán – melynek élén a később Sztójay Döme néven ismert miniszterelnök, akkor még Stojakovics Döme állt⁵ – a délszláv nyilvántartást vezette. Nem tudjuk, hogy miként került e beosztásba, mert ismereteink szerint a német és a francia nyelv mellett a szlovákot használta. Le-

hetséges, hogy e szláv nyelv ismerete „segítette” ebbe a beosztásba.

Knausz Ferenc későbbi katonai pályafutásában – csak úgy, mint a Vörös Hadseregben szolgálatot vállalt több száz hivatásos tiszt esetében – az 1919-es „vörös múlt” nem okozott törést. A szerveződő új magyar hadseregnek szüksége volt haditapasztalatokkal bíró, harctéri szolgálattal rendelkező, jól képzett fiatal tisztekre, hiszen a „szegediek” többsége tartalékos tiszt volt. 1919 és 1921 között a szombathelyi katonai körletparancsnokságon, illetve a 3. vegyesdandár-parancsnokságon teljesített szolgálatot. Innét került a vezérkar főnökség hadműveleti osztályára, melyet – a trianoni békediktátum katonai előírásait kijátszandó – HM VI–1. osztálynak neveztek. Már Budapesten teljesített szolgálatot, amikor 1922. szeptember 1-jével, 35 évesen vezérkari őrnaggyá nevezték ki. Mivel a trianoni békediktátum katonai előírásai szerint a magyar haderő – amely ekkor már a Magyar Királyi Honvédség nevet viselte – nem rendelkezhetett vezérkarral, így vezérkari tisztekkel sem, ezért azokat vezérkari szolgálatot teljesítő tiszteknek nevezték.

Knausz Ferenc több mint három évet töltött el a vezérkar főnökség egyik legfontosabb osztályán, ahol 1926. május 1-jével, 39 évesen alezredessé léptették elő. 1926. szeptember 15-én a Hadiakadémia – akkori nevén a budapesti Szabályzatismertető Tanfolyam – hadtörténelem-tanárává nevezték ki.

E beosztásban eltöltött időszak Szombathelyi számára valószínűleg örökre emlékezetes maradt, hiszen kedvenc területén oktathatta a jövő vezérkari tisztjeit, azokat, akik közül később többen is közvetlen alárendeltjei, munkatársai lettek. Öt esztendőt töltött el a Hadiakadémián, s közben 1929. november 1-jével, alig több mint 42 évesen, vezérkari ezredessé léptették elő.

A kedvelt tanítás, az elméleti munka után a gyakorlat évei következtek. 1931. szeptember 1-jével a szombathelyi 3. vegyesdandár vezérkari főnökévé nevezték ki, s ebben a beosztásban szolgált 1933. május 1-jéig. Ekkor ismét Budapestre helyezték, a honvédség főparancsnokának⁶ szárnysegédje lett. E beosztása révén megismerkedhetett a katonai felső vezetés szinte valamennyi tagjával, áttekintést kapott a hadsereg egészéről. 1936. augusztus 1-jével a Ludovika Akadémia I. főcsoport parancsnokává nevezték ki. Vitéz Szombathelyi Ferencet, aki 1934. május 17-e óta édesanyja nevét viselte, mivel a vitézzé avatásnak egyik előfeltétele volt a magyaros hangzású név is.

A magyar tisztképzés nagy hagyományú, patinás intézményének az élén két évet töltött Szombathelyi Ferenc, aki az akadémikusok között meginduló, fel-felbukkanó politizálásnak a legerélyesebb rendszabályok alkalmazásának kiállításba helyezésével vetett véget. Mint az Osztrák–Magyar Monarchia katonai iskoláiban felnőtt és nevelkedett tiszt, nem tudta elfogadni az egyébként tiltott politizálást a hadseregben belül. A hadsereg, a tisztakar ne politizáljon, egyedüli feladata a haza védelme, szolgálata. Ezek az elvek az 1930-as években sokak számára bizony már elavultnak, ósdinak tűntek.

Szombathelyi Ferenc már a Ludovika Akadémia I. főcsoport parancsnoka volt, amikor 1937. május 1-jén tábornokká nevezték ki. E rendfokozatban került 1938. október 1-jével új beosztásába, a Honvéd Vezérkar főnökének helyettesi posztjára.

A Felvidék visszacsatolása után a hadsereg szervezetében változások következtek be. Az új hadrendben már szerepelt a VIII. hadtest is, melynek élén 1939. január 15-től Szombathelyi Ferencet találjuk. E hadtest csapatai is részt vettek Kárpátalja visszafoglalásában. Még 1939-ben újabb

előrelépés a katonai ranglétrán: 1939. november 1-jével altábornagyi kinevezés.

Magyarországnak a Szovjetunió elleni háborúba történt bekapcsolódása ténylegesen az úgynevezett Kárpát-csoport hadműveleteinek megindulásával kezdődött. E csoport – amely a VIII. hadtestből alakult és a gyorshadtestet, az 1. hegyi és 8. határvéadászdandárt foglalta magában – Szombathelyi Ferenc vezetése alatt állott. A Kárpátokból előretörő magyar csapatok elfoglalták Kolomeát, Stanislaút, és előrenyomultak a Dnyeszterig. Ott a gyorshadtest 1941. július 8-án kivált a Kárpát-csoportból, míg a többi csapat, illetve seregtest Proszkurov és Dunajevszk térségében megszálló feladatokra rendezkedett be. Szombathelyi Ferencet ekkor, augusztus 1-jével a megszállt szovjet területek katonai közigazgatásának vezetőjévé nevezték ki.

Ebben a beosztásban nem sok időt töltött el, 1941. szeptember 6-ával a legmagasabb katonai vezetői posztra, a honvéd vezérkar élére nevezte ki az államfő.⁷ Hogy miként esett a választás Szombathelyi Ferencre, nem tudjuk pontosan. Az tény, hogy a magyar politikai és katonai vezetés, nevezetesen Bárdossy László miniszterelnök⁸ és Werth Henrik⁹, a Honvéd Vezérkar főnöke között komoly ellentétek feszültek. Míg Werth a németek minél nagyobb mértékű támogatását követelte, addig Bárdossy óvatosabban kívánta folytatni az együttműködést. Werthet nyilván olyan tényezők motiválták, mint a majdani területi revízió kérdése, a már megszerzett területek megtartása a német–szovjet háborúban Magyarországnál jóval nagyobb erőket felvonultató Romániával szemben stb.

Bárdossy ugyanakkor – joggal – a katonai vezetés működésében a kormány politikai elképzeléseinek megtorpedózását látta, és tartott a katonai vezetés befolyásának megerősödésétől. Ezen álláspontját, véleményét többször is

Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök látogatása Olaszországban, 1942. április

**Leventeünnepély Budapesten a Hősök terén, 1941.
Balról jobbra: Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a vezérkar főnöke,
Serédi Jusztinián hercegprímás, Bély Alajos altábornagy, a leventék
országos főparancsnoka**

hangoztatta, és az államfőnél is lépéseket tett ezen anomália megszüntetése érdekében.¹⁰

Egyes visszaemlékezők szerint Szombathelyi személyének előtérbe kerülését egy Horthy Istvánnal,¹¹ a kormányzó fiával együtt elfogyasztott vacsora „határozta meg”. A keleti frontról érkezett Szombathelyi előadta kételyeit a gyors német győzelemről. Úgy vélekedett, hogy tartós és hosszan tartó háborúval lehet számolni, mely a tengeri hatalmak potenciálját figyelembe véve Németország vereségével végződhet. Szombathelyi ezen véleményét, Horthy István felkérésére, egy emlékiratban is megfogalmazta, amelyet eljuttatott az államfőhöz, majd kihallgatáson is megjelent nála. Ezt követően került sor Werth Henrik felmentésére,¹² majd Szombathelyi már jelzett kinevezésére.

Szombathelyi Ferenc új beosztásában – amelynek betöltése nem aratott osztatlan sikert a tábornoki kar idősebb tagjai körében – az erők megőrzésének politikáját folytatta, ezt tartotta legfontosabb feladatának. Úgy vélte, hogy Magyarország érdeke azt kívánja, hogy minél kisebb erőket bocsásson csak a nagy szövetséges rendelkezésére, és az erőket a háború utáni időkre tartalékolja, amikor is Közép-Európában politikai vákuum keletkezhet, és az intakt magyar haderő döntő tényező lehet.

A Honvéd Vezérkar főnökének elképzelése nagymértékben megegyezett az új miniszterelnök, Kállay Miklós¹³ politikai elképzeléseivel. Megítélésünk szerint a második világháború folyamán a magyar katonai és politikai vezetés álláspontja ebben az időszakban állt legközelebb egymáshoz, bár kétségtelen voltak olyan kérdések, melyet másként ítélt meg Kállay és másként Szombathelyi.

Szombathelyi Ferenc saját lehetőségeit kihasználva, 1943–1944-ben igyekezett kapcsolatot teremteni az angol-szász hatalmakkal, amely végül is sikerült, de gyakorlati

eredménnyel nem járt. Szombathelyi Ferenc és társai ellen azonban vádpontként szerepelt az ellenük lefolytatott 1944 évi perben.¹⁴ A magyar erők megőrzésére tett kísérletei is csak részben jártak sikerrel. A szinte állandóan csapathányban szenvedő német hadvezetés nem kívánt lemondani egyetlen magyar zászlóaljra sem, így az erők megőrzésének koncepcióját érvényesíteni kívánó vezérkari főnöknek jelentős erőfeszítéseket kellett tennie.

Szombathelyi Ferencnek, aki 1941. november 1-jétől vezérezredes, és 1941. október 23-ától magyar királyi titkos tanácsos volt, a német katonai vezetőkkel, illetve Hitlerrel¹⁵ folytatott tárgyalásai legtöbbször csak részsikereket hoztak. Az utolsó tragikus tárgyalásokra 1944. március 18-án, Klessheimben került sor. A Német Birodalom vezére közölte magyar tárgyalópartnereivel, hogy a német csapatok megszállják Magyarországot. Szombathelyi ebben a rendkívül nehéz helyzetben nem kis feladatot vállalt magára. Mint a Honvéd Vezérkar főnöke, pontosan ismerte a honvédség erejét, a katonák és a tisztikar hangulatát, így előre látta egy esetleges ellenállás katonai kudarcát. Ennek tudatában igyekezett rábírní a kormányzót a megszállás jóváhagyására. Közrejátszott ebben feltehetőleg az a tény is, hogy Hitler a magyar vezetést arról biztosította, a megszállás csak időleges és rövid lesz. Mint tudjuk, az események másként alakultak, csakúgy, mint Szombathelyi Ferenc egyéni sorsa.

1944. április 19-én – német nyomásra – beosztásából felfüggesztették¹⁶, majd nyugállományba került. 1944 nyarán a jobb-, illetve szélsőjobboldali sajtóban sorra-rendre támadások indultak ellene, melyeket nem egy esetben a Honvéd Vezérkar új főnöke, Vörös János¹⁷ állítottatott le.

Szombathelyi Ferencet – erős német nyomásra – társaival együtt, 1944. október 11–12-én a Honvéd Vezérkar főnökének bírósága elé állították. A perben felmentő ítélet szüle-

tett, de a nyilas hatalomátvétel következtében megerősítésre már nem került. Az új kormányzat Szombathelyi Ferencet is a lefogandók közé sorolta, és előbb Sopronkőhidára, majd Németországba szállította. Az úgynevezett vándorló Hungarista Internálótábor egyik „lakója” lett több tucat politikussal és katonai vezetővel együtt. Ebből a fogságból szabadították ki az amerikai csapatok.

Az új magyar kormány – valószínűleg a tények ismerete hiányából és túlbuzgóságtól indítatva – Szombathelyi Ferencet az amerikai hatóságoktól mint háborús bűnöst kikérte, és hazaszállította. 1945. október 23-ától előzetes letartóztatásba került. Közben az új honvédség vezetése 1945. június 19-ével (a rendelet 1945. október 1-jén jelent meg!) lefokozta és a honvédségből kizárta.¹⁸

Szombathelyi Ferenc ügyét a budapesti Népbíróság dr. Molnár László¹⁹ vezette tanácsa tárgyalta. A bíróság számos tanút hallgatott ki a per során, köztük Illyés Gyulát,²⁰ aki a következő tanúvallomást tette 1946. március 27-én: „Vádlottat 1942. évi kolozsvári könyvnapon ismertem meg. Beszélgetésünk során feltűnő volt az a kijelentése, hogy magyar szellemű hadsereget akar, Magyarországnak külön hadsereg kell, amely minden ellenséggel szemben megvédi az országot. Éreztem, hogy itt nyilván a németekre céloz. Megkértem ekkor, hogy Kovács Imre íróársamat, aki egy igen súlyos kémkedési ügyben volt letartóztatva, engedje szabadon. Ezt a kérésemet budapesti találkozásunk alkalmával megismételtem, és vádlott Kovács Imrét valóban szabadon is engedte. Egy fél évvel ezután a lillafüredi írókonferencia alkalmával, amelyen vádlott is részt vett, egy beszédet mondott, amelyben hangsúlyozta, hogy van külön magyar érdek, külön magyar cél, amelyet más céloktól el kell választani. Itt nyilván a németekre céltzott, ami bennünket, baloldali írókat nagyon meglepett, hogy éppen a hadsereg

főnöke beszél így. Szerintem ez őszinte beszéd volt, nem németbarátságát akarta vele leplezni, hiszen Lillafüreden nagyon nyíltan szidtuk a németeket. Az egész baloldali író-társaság gyanakodva ment Lillafüredre, féltünk, hogy a kormány pressziót akar gyakorolni, annál inkább meglepett, amit ott tapasztaltunk.”²¹

A budapesti Népbíróság 1946. március 30-án hirdetett ítéletet Szombathelyi Ferenc ügyében. Bűnösnek mondta ki a vádlottat: „1. az 1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 15. paragrafusának 1. és 3. pontjában meghatározott népellenes bűntettekben, továbbá 2. a Btk. 478. paragrafusában meghatározott hivatali hatalommal való visszaélés bűntettében.”²² Ezért Szombathelyi Ferencet a bíróság főbüntetésül tízévi fegyházra, mellékbüntetésül állásvesztésre, nyugdíjigényének elvesztésére, vagyonelkobzásra és politikai jogainak tíz évre történő felfüggesztésére ítélte.

Az ítélet ellen a népügyészség fellebbezéssel élt a Népbírószágok Országos Tanácsához. A Népbírószágok Országos Tanácsa az ítéletet 1946. május 22-én megváltoztatta, és Szombathelyi Ferencet életfogytiglan tartó fegyházbüntetéssel sújtotta.

Szombathelyi Ferenc büntetésének letöltését szinte még meg sem kezdte, amikor 1946 augusztusában – máig sem ismeretes körülmények között – kiadták őt a jugoszláv hatóságoknak. A Jugoszláviában ellene lefolytatott perről csak töredékes ismereteink vannak. Az egyetlen magyar újságíró résztvevő – Palásti László – már nem él. Ő 1978. július 8-án írott levelében a következőket közölte: „Valóban én voltam az egyetlen magyar újságíró a tárgyaláson. Egy kultúrteremben zajlott le, a színpadon volt a bíróság. Magyar származású ügyész képviselte a vádat: dr. Gyetvai. »Védő« volt, de ez

csak formáság volt. A vádlottak padja mögött egy másik padon minden vádlott mögött fegyveres őr ült.

Valamennyi vádlottat halálra ítélték, Grassyt és Zöldit kötéltre, a kivégzés nyilvános volt. A többiek golyót kaptak a péterváradi erődben. Itt nem volt nyilvánosság.

A tárgyaláson Szombathelyi igyekezett tartani magát. Feketehalmy-Czeydner és Grassy csúnyán, durván egymást rágalmazták. Zöldi sántított. (A budapesti tárgyaláson még nem.)

Egy hét múlva újból Újvidéken voltam, amikor megafonon hívták ki a kivégzésre a lakosságot. Az ítélet indoklása szerint mindegyik vádlott egyformán bűnös volt...”

Újvidéken, 1946. november 4-én már végrehajtották Szombathelyi Ferencen a halálos ítéletet, amikor 1947. február 25-én a NOTI. 3162/1946/11. számú ítéletre a budapesti Népbíróság elnöke a következőket vezette rá: „Az ítélet jogerős és végrehajtható.” Gondolom, ehhez a „tájékozottsághoz” nem kell kommentár.

Szombathelyi Ferencnek az amerikai megszálló hatóságok számára írt visszaemlékezése – amely 1975-ben, egy Amerikában élő volt magyar királyi honvédségi polgári alkalmazottól került e sorok írója kezeihez – egy dokumentumvázlat. Szerzője mindenféle iratsegédlet nélkül, emlékezetből vetette nagy sietségében papírra mondanivalóját, amely – s ezt sem szabad figyelmen kívül hagyni – végeredményben „védőirat” egy háborús bűnösségi váddal szemben. Ennek ellenére, és e körülmény figyelembevételével úgy érezzük, mégis szükséges e dokumentum közlése, hogy ezzel egy olyan területre nyílják kilátás, amellyel ez ideig igen mostohán bánt a második világháború Magyarországával foglalkozó történelemtudomány.

A kötet függelékében – az eredeti irat kiegészítéseképpen – mint kortörténeti dokumentumot adjuk közre – for-

ráskritikai értékelés nélkül – Szombathelyi Ferenc népbírósági ítéletét, amelynek hangneme, tényeinek, feltevéseinek és egész összetételének szelleme hűen tükrözi a második világháború utáni politikai jellegű perek hangulatát.

*

A kötet nyomdába adása után kaptam kézhez a vajdasági Magyar Szó 1946. novemberi számainak másolatait, amelyek az ítéletről és annak végrehajtásáról számoltak be. Ezek szerint a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság előtt 1946. október 22-én kezdődött meg Szombathelyi Ferenc és társainak háborús bűnösségi pere. Az újvidéki tárgyalás nyilvános volt. A vajdasági Magyar Szó részletes tudósításokat közölt a tárgyalásról. Szombathelyi a bíróság előtt kijelentette: „Nem érzem magam bűnösnek, az én lelkiismeretem tiszta”. Hatnapos tárgyalás után október 31-én hirdették ki az ítéletet. Szombathelyi Ferencet 7 pontba foglalt bűnügyben mondták ki bűnösnek. November 4-én a vezérezredest – öt társával együtt – golyó által kivégezték. A szintén bácskai – újvidéki razzia – ügyében elítélt Grassy Józsefet és dr. Zöldi Mártont a Kiszácsi út végén felállított vesztőhelyen nagy tömeg jelenlétében bitó által végezték ki. (Figyelemre méltó, hogy Feketehalmi-Czeydner Ferenc kivégzéséről az újság nem tesz említést.)

